

Станіслав Келембет

Любарт-Дмитро Гедимінович: перший шлюб і династичні права на Галицько-Волинське князівство

Любарт-Дмитро Гедимінович, перший литовський князь у Південно-Західній Русі¹, отримав її не як частину (уділ) Великого князівства Литовського (ВКЛ) — спадщину свого батька, не шляхом завоювання, а внаслідок одруження з дочкою одного з останніх галицько-волинських (володимирських) князів. Таким чином, державно-правовий статус Любарта впродовж 1340–1349 рр. був двояким. З одного боку, його цілком справедливо вважають останнім володарем самостійного Галицько-Волинського князівства (яке для першої половини XIV ст., з огляду на реальну столицю, коректніше було б іменувати Володимиро-Галицьким), або «королівства Русі»². З іншого боку, зважаючи на династичний статус Любарта — молодшого сина та брата великих князів литовських, — його можна розглядати і як першого удільного князя волинського у складі ВКЛ.

Датую ліквідації Галицько-Волинського князівства цілком об'єктивно слід визнати осінь 1349 р., коли майже всю його територію (крім Луцька) захопив польський король Казимир III Великий. Наступного року литовські князі змогли відвоювати Волинь, тоді як Галичина залишилася польською

---

1 Територія Галицько-Волинського князівства в оригінальних джерелах XIV ст. відома під загальною назвою «землі Русі (*terre Russie*)», спеціальними назвами «Малої Русі (*Russie Minoris*)», «Галичини й Володимирщини (*Galicie et Lademirie*)» та «земля Вольнская». Вона включала нинішню Західну Україну (в основному три «галицьких» та дві «волинських» області), значні території у Східній Польщі (Перемишль, Сянок, Холм, Дорогичин і т. д.) та Південно-Західній Білорусі (Берестя, Кобрин).

2 Цей термін у місцевих джерелах фіксується написом на печатці Юрія I Львовича (*Domini Georgi Regis Rusie*), грамоті 1339 р. Юрія II Тройденевича (*dux et heres Regni Russie*) (Купчинський О. *Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII — першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти*. Львів, 2004, 147–148, 168, 171, 190). У 1347 р. імператор Іоанн Кантакюзин, прийнявши рішення про ліквідацію Галицької митрополії у складі «єпископій, що знаходяться в Малій Русі», повідомив про це володаря «Малої Русі», звертаючись до нього так: «Найблагодійніший король володимирський і родич моєї царської величності, кир Дмитрій-Любарт» (ῥήξ Βολοδύμῆρου [...] κῆρ Διμήτριε Λοβύλτορτε) (*Русская историческая библиотека*. Т. 6: Памятники древне-русского канонического права. Ч. 1. Приложения. СПб., 1880, 29–34). У російському перекладі титул «рекс» — калька з латинського гех (король), невірно перекладено як «князь».

провінцією. Відтоді Любарт володів лише Володимирською й Луцькою землями, а Белзьку, Холмську та Берестейську він відступив іншим Гедиміновичам. Причому зв'язок цих земель (т. зв. «великої Волині») з основною територією ВКЛ різко посилюється — через необхідність об'єднання заради боротьби з Польщею сил усієї литовської династії. Тому саме 1350 р. ми і приймаємо за ту дату, зрештою досить умовну, коли волинська частина колишнього «королівства Русі» ввійшла до складу Великого князівства Литовського. Водночас аж до самої смерті Любарт залишався фактично самостійним володарем (хоча й васалом великого князя литовського, а в 1377–1382 рр. — короля угорського), офіційно використовуючи навіть титул великого князя.

Літописець великих князів Литовських (ЛВКЛ) повідомляє, що Любарт був наймолодшим із семи синів Гедиміна, якого (ще за життя батька) «приняв володимирський князь к дотьце во Володимер и в Луцеськ и во всю землю Вольнськую»³. Першу частину *ЛВКЛ*, що цікавить нас у даному випадку, було написано в 1390-х рр., причому засновувалася вона, скоріш за все, на розповіді не кого-небудь, а самого великого князя Вітовта⁴. Зокрема, текст *ЛВКЛ* має виразні паралелі з так званим *Меморіалом Вітовта* — промовою, виголошеною литовським вигнанцем перед керівництвом Тевтонського ордену в 1390 р.⁵ А отже, лаконічна інформація про Любарта у *ЛВКЛ* заслуговує на досить високу довіру (хоча, як побачимо далі, і вона вимагає незначних уточнень). На користь її достовірності свідчить хоча б те, що тесть молодшого Гедиміновича тут названий князем володимирським. Адже в першій половині XIV ст. столицею Галицько-Волинського князівства був саме Володимир, князем якого титулувалися Юрій I Львович, його старший син Андрій, Юрій II Болеслав Тройденевич і сам Дмитро-Любарт⁶. За «буквою першоджерела», дружиною Любарта й мала бути дочка одного зі згаданих правителів.

Щодо старшинства синів Гедиміна, то трохи інша версія міститься у складі північноруських літописних зведень: тут наймолодшим із семи братів названий не Любарт, а «Монтовить», «Монтивить»⁷ (у *ЛВКЛ* «Монтивид» показаний найстаршим). Таке старшинство визнавалося правильним і деяки-

3 ПСРЛ 35: 61 (*Супрасльський літопис*), 85 (*Віленський літопис*, повідомлення суттєво скорочено), 110 (*Академічний літопис*), 115 (*Origo regis* — переклад латиною), 133 (*Літопис Красінського*).

4 *Летапісы і хронікі Вялікага княства Літоўскага XV–XVII ст.* Мінск, 2015, 15–16 (автор тексту — В.А. Чамярицький).

5 Ліцкевич А.У. «Мемарыял Вітаўта» — першая хроніка Вялікага княства Літоўскага. *Беларуская думка*. 2009, № 2, 92–93.

6 Грушевський М. *Історія України-Русі*. Т. 3. К., 1993, 110–111, 115, 126, 135, 141.

7 ПСРЛ: 6, вып. 1, 450 (*Софійський I літопис*); ПСРЛ: 15, вып. 1, 117 (*Рогозьський літописець*); ПСРЛ: 15, 436 (*Тверський збірник*); ПСРЛ: 18, 118 (*Симеонівський літопис*); ПСРЛ: 25, 173 (*Московський літописний звід кінця XV ст.*), і т. д.

ми новітніми дослідниками⁸. Однак на користь версії *ЛВКЛ* свідчить те, що Монтивид тут названий першим і при переліку уділів Гедиміновичів (у північноруських зведеннях відсутній), причому він отримав Кернов⁹ — стару столицю Литви. Укладення ж північноруських зведень відноситься до XV ст., коли маловідомий Монтивид і міг бути «пересунутим» на останнє місце. Тому ми вважаємо, що Любарта все-таки слід визнати наймолодшим із восьми відомих синів Гедиміна (у *ЛВКЛ* пропущений Вітовт, котрий загинув раніше за батька)¹⁰. Ян Тенговський, хоча і приймає молодшим Монтивида (Монвіда), на підставі опосередкованих міркувань відносить його народження до періоду близько 1313–1315 рр., а Любарта — 1312–1315 рр.¹¹ Таке датування цілком реалістичне, але надійніше все-таки буде говорити про народження Любарта в 1310-х рр.

Окрім лаконічного повідомлення *ЛВКЛ*, жодних достовірних даних про біографію молодшого Гедиміновича аж до 1340 р. ми не маємо¹². Відомо

8 Wasilewski T. "Synowie Giedymina w. ks. Litwy a następstwo tronu po nim," *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F. Historia*. 1990, Nr 45, 148; Tęgowski J. *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów* (Poznań; Wrocław, 1999), 19.

9 ПСРЛ 35: 115 (офіційний латинський переклад XV ст., помилково «Ветнов»); в інших редакціях цілком неймовірне читання «Корачев», «Карачев».

10 Іншу послідовність синів Гедиміна наводить Т. Нарбут, який нібито користувався т. зв. *Руданським рукописом* 1488 р.: «Третя (дружина Гедиміна — С.К.) Євна, або Єва, також княжна руська, дочка Івана Всеволодовича, князя полоцького, брата Ольги, померлої дружини Гедиміна. З неї сини: Любарт, народ. 1299, Явнут, народ. 1301, і Копіат, народ. 1306» (Narbutt T. *Dzieje starożytne narodu Litewskiego*. Т. 1 (Wilno, 1835), 160). В іншому місці до цього додано, що хрестильним іменем Любарта було Володимир (!), а його дружиною була Буча Володимирівна, дідичка Волинського князівства (Narbutt T. *Dzieje narodu Litewskiego*. Т. 4 (Wilno, 1838), 627). Але весь *Руданський рукопис*, як давно й переконаливо доведено, був фальсифікацією самого Нарбути (Chodynicki K. *Ze studjów nad dziejopisarstwem rusko-litewskim* (Т. z. Rękopis Raudański), *Ateneum Wileńskie*. R. 3, Nr 10–11. Wilno, 1925–1926, 387–401). Про Бучу Володимирівну див. нижче.

11 Tęgowski J. *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, 19.

12 У хроніці Длугоша повідомляється, що Любарт був учасником походу литовських князів на Мазовію восени 1336 р. (Długossii J. *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*. Liber IX (Varsaviae, 1978), 191). Але ім'я Любарта, як і кількох інших князів, до первісного тексту цього повідомлення Длугош дописав пізніше, *in lacuna*. Серед них тут згадані Корибут (насправді син Ольгерда) і Бутав (насправді син Кейстута), яких у 1336 р. навіть не було на світі! У даному випадку, безперечно, ми маємо перед собою приклад типового для Длугоша прийому — «розширення» інформації першоджерел за рахунок власних вигадок.

В історіографії до раннього періоду життя Любарта інколи відносять ще згадку, очевидно, у 1330 р. якогось князя Дмитра у т. зв. «Уривках Бенешевича». М. Присьолков писав про нього: «В числе главных расхитителей имущества митрополита Феофила (Литовського — С.К.) в «Отрывках В.Н. Бенешевича» называется князь Дмитрий, в котором легко узнать сына Гедимина — Дмитрия-Любарта»; далі дослідник навіть припускав, нібито «Дмитрий-Любарт поднял вопрос о возведении Галича на степень митрополита, чего временно и достиг в 1331 г.» (Присьолков М., Фасмер М., Отрывки В.Н. Бенешевича по истории русской церкви XIV века. *Известия Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук*. Т. 21, кн. 1. Петроград, 1916, 66–67). Насправді ж текст уривку № 10 жодних підстав для отожднення князя Дмитра з Любартом не дає: «Взяв Дмитро князь 29 коней [...] держить і інших 5 кобил»; перед ним в уривку згаданий «у Козельську [князь] Андрій» († 1339) (там само, 58). Зв'язок князя Дмитра з анонімним покійним митрополитом, який фігурує в уривку № 1, є суто гіпотетичним, а отожднення вказаного митрополита з митрополитом литовським Феофілом (згадується в 1329 р.) — взагалі нерéalним (див.: Цукерман К. Из ранньої історії Литовської митрополії.

лише, що в корінній Литві йому належав двір у Гераньонах (згаданий в акті Вітовта 1401 р.: «двір (*curia*), що лежить у Goranopach, який колись дядько наш Lwbart держав»)¹³. Вірогідно, цю незначну резиденцію Любарт отримав ще від Гедиміна, старші сини якого за життя батька володіли повноцінними уділами.

Повертаємось до питання про перший шлюб Любарта. Свідчення про нього, наведене у *ЛВКЛ*, упродовж XV — першої половини XVI ст. суттєвих «трансформацій» не зазнало. Лише Ян Длугош, переказавши його у своїй хроніці, до успадкованого Любартом *ducatus Wladimiriensis* дописав на берегах ще *Leopoliensis et*¹⁴ — можливо, замість Луцька, який фігурував поряд із Володимиром у *ЛВКЛ* (Львівського ж князівства ніколи не існувало). У хроніці М. Кромера навіть це доповнення відсутнє, і йдеться лише про шлюб Любарта з дочкою володимирського князя¹⁵. Із *ЛВКЛ*, очевидно, походить і звітка *Начала государей Литовскихъ*, укладеного в Москві наприкінці правління короля Сигізмунда I: «А седмый сынъ Гедимановъ Любортъ, а взялъ его Волыньской князь къ дочкѣ на свое мѣсто на княженіе»¹⁶.

Натомість, у 1510-х рр. було укладено *Хроніку Великого князівства Литовського і Жмойтського — Поширений, або Другий літописний звід ВКЛ*¹⁷ (*ХВКЛЖ*). У цьому творі обставини включення Волині до складу ВКЛ викладено інакше, ніж у *ЛВКЛ* 120-річної давнини. Зокрема *ХВКЛЖ* містить легендарну оповідь (недатовану) про завойовницькі походи Гедиміна на Русь. Спочатку литовський володар нібито розгромив і вбив володимирського князя Володимира, після чого здобув Володимир і решту Волині, де посадив своїх намісників; натомість луцький князь Лев утік до зятя, Романа брянського. Наступного року Гедимін, виступивши на Київ, на р. Ірпені під Білгородом розгромив коаліцію руських князів: київського Станіслава, переяславського Олега, брянського Романа та луцького Лева. Лев та Олег у цій битві загинули, а Станіслав і Роман утекли до Брянська. Після місячної облоги Гедимінові здався Київ, а потім київські «пригородки» й Переяслав:

Ruthenica XIV (2017), 188–190; ідентифікація О. Русиною покійного митрополита як Максима (помер 1305 р.), очевидно, також є помилковою (прим. 25)). Не кажучи вже про те, що в 1330 р. володарем усієї Галицько-Волинської Русі був Юрій II Болеслав, і лише він, а ніяк не Дмитро-Любарт, міг (теоретично) займатися справою відновлення Галицької митрополії.

13 *Akta unji Polski z Litwą. 1385–1791* (Kraków, 1932), 35, nr 38 (за оригіналом).

14 Długossii J. *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*. Liber X (Varsaviae, 1985), 92.

15 Cromeri M. *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX* (Basileae, 1555), 349.

16 ПСРЛ 7: 256.

17 Ясас Р. Хроніка Быхаўца і яе паходжанне. *Беларускі гістарычны агляд*. Т. 24, сшыткі 12 (46–47). Снежань 2017, 209, 212, 220 (доступний білоруський переклад дослідження автора, опублікованого литовською мовою ще в 1971 р.); *Летанісы і хронікі Вялікага княства Літоўскага XV–XVII ст.* Мінск, 2015, 35, 58 (автор тексту, В.А. Чамярицький, схиляється до гіпотези М. Ючаса та С. Охмянського, за якою «Хроніка», вірогідніше за все, була укладена у 1520-х рр.). Нам видається більш переконливим датування Я. Якубовського та Р. Ясаса — 1510-ті рр. (до 1519 р.).

перший шлюб і династичні права на Галицько-Волинське князівство

І князь великий Кгиндимин, узявши Киев и Переяславль и вси тьи вышеиреченныи пригородки, и посадил на них князя Миндовгова сына Олггимонта, великого князя Олшанского.

Що стосується київського Станіслава, який утік до Брянська, то його подальша доля склалася непогано:

прислал ему князь резанский Иван, будучи у старости своеи, просячи его, абы до него ехал и дочку у него понял, именем Олгу, бо сына не мел, толко одну дочку, и по смерти его, абы был великим князем резанским. И князь Станислав до него ехал, и дочку у него понял, и по смерти его был великим князем резанским¹⁸.

Таким чином, виходило, що Волинська земля була приєднана до ВКЛ силою зброї, а не внаслідок династичного шлюбу Любарта. Відповідно, автор *ХВКЛЖ* вніс важливу зміну в перелік уділів Гедиміновичів: тепер Любарт нібито отримав Володимир і Луцьк не як спадщину свого руського тестя, а як частину ВКЛ — безпосередньо від Гедиміна¹⁹. Ця версія дещо згодом перейшла і до так званої *Хроніки Биховця*²⁰ (*Третього літописного зводу ВКЛ*, укладеного у першій половині 1520-х рр.²¹).

В історіографії було давно помічено, що «факти», викладені в оповіданні про походи Гедиміна на Русь, суперечать загальновідомим історичним реаліям першої половини XIV ст.²² Перш за все, Галицько-Волинське князівство, зі столицею у Володимирі, аж до 1340 р. було цілком незалежною від ВКЛ державою. Ніякого володимирського князя Володимира у цей час не існувало. Щоправда, деякі «старі» дослідники припускали, що Володимир — це друге ім'я володимирського князя Андрія Юрійовича (помер 1323 р.)²³, відомого за кількома латиномовними актами (в яких його «основне» руське

18 ПСРЛ 35: 95–96 (*Літопис Археологічного товариства*), 152 (*Літопис Рачинського*), 179–180 (*Ольшівський літопис*), 200 (*Румянцевський літопис*), 221 (*Єреїновський літопис*).

19 ПСРЛ 35: 97, 154, 181, 201, 222.

20 ПСРЛ 32: 136–137, 138.

21 Ясас Р. Хроніка Быхаўца і яе паходжанне, 209–220.

22 Див.: Антонович В.Б. *Очерк истории Великого княжества Литовского до половины XIV ст.* Вып. 1. К., 1878, 52–65; Русина О. *Студії з історії Києва та Київської землі*. К., 2005, 41–53 (тут же історіографія питання).

23 Уперше таке припущення виказав, здається, К. Стадніцький: Stadnicki K. *Synowie Gedymina*. Т. 2 (Lwów, 1853), 20 і вклейка між с. 4 і 5.

Цілком фантастичним є твердження І. Шараневича, який уважав, що князь Володимир, убитий Гедиміном, був тожоним Юрієві Львовичу: «Однако ж Юрий I. Львович носил по обычаю тогданного времени еще имя другое славянское Володимира Львовича». Автор посилається на «Описание Киевософ. собора. «Митрополит Евгений называет современного Петру св. вольньского князя Володимиром Львовичом» (Шараневич И. *История галицко-володимирской Руси от найдавших времен до року 1453*. Львов, 1863, 128). Дійсно, Євгеній (Болховітін) пише: «Сие видно из жизнеописания Петра митрополита московского [...] в котором сказано, что по кончине митрополита Максима, галицкий великий князь Владимир Львович с сим намерением в 1308 г. избрал и отправил в Константинополь вольньского игумена Петра», з посиланням: «*Степенная Книга* част. I. стран. 414.» (*Описание Киевософийского собора и киевской иерархии*. К., 1825, 88). Однак у вказаному джерелі, на зазначеній сторінці, згадується лише анонімний «Князь же Вольньскія землі» (*Книга Степенная царского родословия*. Ч. 1. М., 1775, 414).

ім'я, суто теоретично, могло бути пропущене). Однак така версія навряд чи має право на існування після того, як було опубліковано копію (1462 р.) запису в рукопису, датованого 21 травня 1321 р.: «Въ лѣто 6[8]29 при благовѣрнѣмъ князи галицкѣмъ Илвѣ и Андрѣи, при воеводѣ коломыискѣмъ Ходку стулника Илвова [...]»²⁴. Згаданий тут Андрій — це, безперечно, Андрій Юрійович володимирський, старший брат Лева II галицького. Якби Андрій носив ще друге, «князівське» ім'я Володимира, то в кириличному тексті, згідно з загальноруською традицією, воно однозначно мало б пріоритет перед іменем хрестильним. Нарешті, у запису 1321 р. Лев II конкретно названий князем галицьким, а не луцьким. До складу його князівства, крім Галича та Коломиї, входила ще й Перемишльська земля: про це свідчить документ Юрія II Тройденевича, де той підтверджує надання свого вуя князя Лева (*avinculus meus Leo dux*) на володіння у вказаному регіоні²⁵.

Імена майже всіх князів, які фігурують у оповіданні *ХВКЛЖ* про походи Гедиміна на Русь, знаходять паралелі у заключній частині *Галицько-Волинського літопису*, де йдеться про події 1270–1280-х рр. «Прототипом» володимирського Володимира вочевидь був Володимир Василькович, князь володимиро-волинський (помер 1288 р.); Лева луцького — Лев Данилович, князь галицький²⁶; Романа брянського та Олега переяславського — Роман брянський і його син Олег (згадуються 1275 р.). Із *Галицько-Волинського літопису*, очевидно, запозичене й ім'я Міндовга (литовського) — нібито батька Ольгимунта Гольшанського, першого намісника Гедиміна в підкореному Києві. Єдиний реальний персонаж 1320-х рр. — це рязанський князь Іван (Ярославич) (помер 1327 р.). Але повідомлення *ХВКЛЖ* про те, що спадкоємцем Івана в Рязані став колишній князь київський Станіслав, який одружився з його єдиною дочкою Ольгою — це вже вигадка: добре відомо, що після Івана Ярославича в Рязані княжив його син, Іван Коротопол (помер 1343 р.)²⁷.

Залишаються ще два персонажі: київський Станіслав та Ольгимунт Гольшанський. Ім'я останнього дозволяє з'ясувати, в яких саме аристократичних колах ВКЛ виникло все оповідання *ХВКЛЖ*. О. Русина, розвиваючи думку М. Грушевського, пише:

24 Соболевский А. Русское известие о последних галицких Рюриковичах. *Сборник статей в честь Матвея Кузьмича Любавского*. Пг., 1917, 214–215.

25 Латинський переклад акта з руського оригіналу зберігся в Коронній метриці, див.: Tęgowski J. “Okoliczności wstąpienia na tron halicko-wołyński Piasta mazowieckiego Bolesława Trojdenowicza (nieznane dokumenty ruskie z XIV wieku),” *Studia Podlaskie*. Т. 18 (Białystok, 2009/2010), 325 (згадку про інші надання Лева II в Перемишльській землі див. на с. 315).

26 Саме так інтуїтивно вважав уже автор *Густинського літопису* — компіляції XVII ст.: тут повідомляється, що в 1304 (!) р. «Гедиминъ, князь литовский, порази Льва Даниловича луцкого и Володымера Василковича вольнского, и самого уби, и Володымеръ градъ възять», а наступного 1305 р. розбив Станіслава київського, Лева луцького, Романа брянського й захопив Київ (ПСРЛ 40: 128).

27 Див., напр.: ПСРЛ 18: 90, 94.

перший шлюб і династичні права на Галицько-Волинське князівство

На сьогодні дослідники білорусько-литовських літописів переконливо довели, що їхня широка редакція склалася в колах, безпосередньо пов'язаних з родиною Гольшанських, історія якої тісно переплелася з історією Київської землі. [...] звідси і намагання піднести свій статус за допомогою генеалогічної легенди, в якій київським князем від початків литовського панування виступає їх предок. [...] Що ж стосується Станіслава, то, вочевидь, це досить рідкісне для східнослов'янського ономастикону ім'я не є лише вигадкою анонімного білорусько-литовського книжника, як уважав О. Прицак; у ньому, скоріше, вгадується перекручене ім'я брата Лева Даниловича — Мстислава. [...] Отже, невідомим нам книжником усі ці цілком історичні особи були перетворені на сучасників і супротивників Гедиміна, а їхня родинна солідарність (Володимир Василькович доводився Даниловичам двоюрідним братом, а його дружиною була дочка Романа Брянського), яка добре простежується за літописним матеріалом, — на співдії у боротьбі з великим князем литовським²⁸.

Проте аргументи О. Русиної не переконали Л. Войтовича, який категорично стверджує:

Після того, як відпали сумніви в існуванні київського князя Станіслава (крім білорусько-литовських літописів, сам князь під таким, нехарактерним для Рюриковичів, іменем записаний у переліку «ктиторів і опікунів монастиря Печерського» Афанасія Кальнофойського, а його син Іван Станіславович — у Любецькому пом'янику; потрібні збіги просто виключені), можна не сумніватися і в участі лугського князя Лева Юрійовича в битві на р. Ірпені²⁹.

У творі А. Кальнофойського, наприкінці розділу «Патрони світські місця святого печерського найсвітліші князі київські», згадані наступні особи:

Михайло Великий Князь Чернігівський.

Сенатор того ж Князя Теодор.

Мстислав Князь.

Євстафій Князь.

Станіслав Князь.

Іван (Jan) Васильович, Цар (Car) великий, Князь Московський і всієї Русі; а у чернецтві [...] Іона.

Іван син Іони ченця, Цар (!), Великий Князь Московський і всієї Русі³⁰.

Фрагмент, що нас цікавить, А. Кальнофойський дійсно запозичив з якогось монастирського пом'яника. А саме, у *Введенсько-Печерському пом'янику* середини XVII ст. міститься розділ «Поминаніє Великих Кн(я)зей Чернѣго(в)

28 Русина О. *Студії з історії Києва та Київської землі*. К., 2005, 52–53.

29 Див., напр.: Войтович Л. *Галич в політичному житті Європи XI–XIV ст.* Львів, 2015, 362, 392.

30 Kalnofoyski A. *Terapoyuzguma lubo Cuda ktore byly tak w samym swietocudotwornym monastyru Pieczarskim Kiiowskim...* Z Drukarni Kiiowopieczarskiey, Roku P. 1638, 58–59.

ски(х) Бл(а)же(н)ны(х) Ктїторов С(вя)тыя Обители Ца(р)скія Кїєво Печерскія». На його початку записані такі імена:

Вели(к): Кн(з): Мстислава, Нареченного Константина.
Кн(з): Евстафія:
Кн(з): Станислава:
Кн(з): С(вя)тослава:

(далі ще 7 осіб, які у Чернігові ніколи не княжили)³¹. Схожий розділ містився у синодику Києво-Миколаївського монастиря:

(Родъ) велики(х) кн(я)зей Черниговски(х), кн(я)зя Мстислава, кн(я)зя Евстафія, кн(я)зя Михаила, Болярина Феодора, кн(я)зя Станислава, кн(я)зя Святослава [...]»³².

Цілком очевидно, що тут маються на увазі: перший князь чернігівський (із династії Рюриковичів) Мстислав Володимирович (помер 1036 р.), його син Євстафій (помер 1033 р.)³³, а також молодші брати Мстислава — Станіслав і Святослав Володимировичі; їхні імена, напевне, укладач пом'яника запозичив із літопису. Таким чином, у А. Кальнофойського між Михайлом Чернігівським та Іваном Грозним згадано зовсім не київських князів першої половини XIV ст. (такими Л. Войтович вважає Євстафія і Станіслава), а двох синів та онука Володимира Великого.

Що стосується поминання князя Івана Станіславовича в *Любецькому синодику*, то цей аргумент на користь існування князя Станіслава також має відпасти після публікації (в 2007 р.) *Введенсько-Печерського пом'яника*. Його рукопис на ціле століття старший, ніж *Любецький синодик*, а пом'яник князів чернігівських, що включений до його складу, значно повніший і не містить багатьох дефектів тексту, наявних у Любецькій редакції³⁴. Якщо в *Любецькому синодику* запис «Кн(з) Иоана станѣславича» вміщений відразу після князя Семена Крошинського³⁵, то у *Введенсько-Печерському пом'янику* після вказаного Семена зустрічаємо ще князя Романа і княгиню Євпраксію «Кн(з): Ивановы, си(т)славича»³⁶. Напевне тут ідеться про дружину чи дочку «Кн(з): Ивана С(вя)тославича», який записаний дещо вище, серед князів другої половини XIV — початку XV ст.³⁷, а в *Любецькому синодику* пропущений. Приймаючи до уваги унікальне поєднання імені та по батькові, навряд чи можуть бути сумніви в тому, що тут мається на увазі князь Іван Святославич смо-

31 Поменник Введенської церкви в Ближніх печерах Києво-Печерської лаври. *Лаврський альманах*. Спецвипуск 7. К., 2007, 31.

32 Востоков А. *Описание русских и словенских рукописей Румянцевского музея*. СПб., 1842, 578.

33 ПСРЛ 1: 150.

34 Келембет С. Пом'яники (синодики) князів Чернігівської землі як історичне джерело. *Сіверянський літопис*. 2016, № 6, 19–37.

35 *Синодик Любецького Антонієвського монастиря*. Чернігов, 1902 (факсимільне видання), арк. 20 зв.

36 *Поменник Введенської церкви*, 19.

37 *Поменник Введенської церкви*, 18.

ленський, який згадується у ВКЛ упродовж 1403–1422 рр.³⁸ Як бачимо, князь Іван Станіславич у *Любецькому синодику* з'явився лише внаслідок помилки переписувача XVIII ст. Таким чином, жодних реальних доказів на користь існування Станіслава київського, і взагалі достовірності оповідання *ХВКЛЖ* про походи Гедиміна на Русь, не існує.

Усе це цілком узгоджується і з характером твору 1510-х рр., в якому вперше з'явилося оповідання про походи Гедиміна — *ХВКЛЖ*. За словами авторитетного дослідника литовсько-руських (білоруських) літописів В.А. Чемерицького, хроніка була написана

з надзвичайно широким, як ніколи раніше в білорусько-литовському літописанні, сміливим використанням літературної вигадки. Без цього ніяк не можна було обійтися, бо легенду потрібно було наповнити, так би мовити, «плоттно і кров'ю» [...]. Прагнучі піднести власне Литву, показати її минуле в найбільш привабливому світлі, але не маючи достатньо писемних та усних джерел про далеку минувшину своєї країни, литовський хроніст так чи інакше фальсифікував історію. Цінні ж звістки Галицько-Волинського літопису він використовував дуже довільно, адже вони, видно, ані хронологічно, ані за змістом не зовсім підходили для його історичної концепції. Тому поданий ним нарис походження литовських князів і ранньої історії Великого князівства Литовського не має нічого спільного з дійсністю й вимагає суворо критичного підходу.

На фоні величній, героїчній Литви дуже слабкою і безпомічною виглядає у цій хроніці Русь, котру показано як широке поле для активної діяльності войовничих литовських князів. [...]

У Хроніці проводиться ідея переваги власне Литви над слов'янською Руссю і принципово інша, ніж у Білорусько-литовському літопису 1446 р., історична концепція. Хроніст бачив в історії Великого князівства Литовського тільки історію власне Литви, а саму державу — не литовсько-слов'янською, а суто литовською за своїм національним характером. Навіть в офіційній назві він слово «Руське» замінив на «Жмойтське» [...]. Так, легендарна, вигадана історія Литви від Палемона до Гедиміна, власне «Хроніка Великого князівства Литовського і Жмойтського», фактично виявляється не історіографічним, а літературно-публіцистичним твором³⁹.

Таким чином, оповідання *ХВКЛЖ* про завоювання Волині та Київщини Гедиміном заслуговувати на довіру не може. Проте саме ця інформація спричинила виникнення першої версії щодо того, із дочкою котрого саме волинського князя одружився Любарт. Усього ж таких версій на даний час нараховується не менше шести, до яких слід додати ще гіпотезу про успадкування Любартом Галицько-Волинської Русі не через дружину, а матір — нібито місцеву княжну. Отже далі критично проаналізуємо кожен з версій, роблячи це у хронологічній послідовності їх виникнення.

38 Про нього див.: Кузьмин А.В. *На пути в Москву. Очерки генеалогии военно-служилой знати Северо-Восточной Руси в XIII — середине XV в.* Т. 1. М., 2014, 155–156.

39 *Летаписы і хронікі Вялікага княства Літоўскага XV–XVII ст.*, 55, 57–58, 61.

***

Версія 1. Ще у другій половині XVI ст. польсько-литовський історик (чи радше літератор) М. Стрийковський, серед джерел якого був як *ЛВКЛ*, так і *ХВКЛЖ*, «скомбінував» з них обох наступне повідомлення:

Любарт же, оскільки був узяв за дружину дочку у Володимира князя володимирського й волинського, узяв був по ній у посаг частину, виділену на Волині, а коли потім Гедимін, батько Любартів, Володимира вищезгаданого тестя сина свого, як гордого, розгромив, так що на полі бою, утративши військо, був убитий, узяв усе князівство Володимирське й Волинське [...] і надав його Любартові синові, котрий також мав тих князівств дідичку за дружину, а потім і Луцьке князівство, коли був також на Київській битві Лев князь луцький від Литви вбитий, Любартові спадком прийшло⁴⁰.

Таким чином, тестем Любарта «виявився» фантомний князь Володимир володимирський, походження якого, щоправда, Стрийковський не вказав, як і ім'я його дочки.

У XVIII ст. в генеалогічних таблицях, виданих польським магнатом Й. Яблоновським, дружина Любарта, дочка князя Володимира володимирського, «отримала» сюрреалістичне ім'я Буча (*Busza*)⁴¹. Причому автор таблиці послався на М. Кромера, хоча той, як ми вже бачили, писав лише про князя володимирського, не називаючи на ім'я ані його, ані його дочку. Ім'я Буча серед східнослов'янських народів невідоме. А.А. Кунік завважив, що воно зустрічається у Сербії під 1409 р.⁴² Але про русько-сербські династичні зв'язки нам, здається, узагалі нічого невідомо. Л. Войтович пропонує інше тлумачення імені Бучі: «Якщо це не помилка, то воно — скорочення від Богуслава. Отже, її мати могла бути полькою, правдоподібно, — незнаючою з інших джерел сестрою глоговських князів [...]» (сам дослідник схиляється до версії, що тестем Любарта був Лев II Юрійович — див. нижче)⁴³. Дійсно, однією зі зменшувальних форм польського імені Богуслава є Богуша, яка внаслідок помилки, теоретично, могла «перетворитися» на Бучу. Утім такий варіант нам видається маловірогідним, а реальне джерело *Таблиць Яблоновського* (якщо таке дійсно існувало), скоріш за все, так і залишиться невідомим.

Щодо походження князя володимирського Володимира, Любартового тестя, то ті дослідники, які вважали його ім'я достовірним, пропонували стосовно даного питання аж три версії. Одні з них, нагадуємо, ототожнювали

40 Strykowski M. *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*. T. 1 (Warszawa, 1846) [перевидання першої публікації 1582 р.], 382.

41 *Tabulae Jablonovianae ex arboribus genealogicis familiarum Slavicarum Regni Poloniae etc.* Ed. J.A. Jablonowski (Norimbergae, 1748), tabl. X.

42 Кунік А.А. Объяснительное введение к грамотам и летописным сказаниям, касающимся истории Червонной Руси в XIV в., с приложением подлинных текстов. *Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сборник материалов и исследований*. СПб., 1907, 138.

43 Войтович Л. *Галич в політичному житті Європи XI–XIV ст.* Львів, 2015, 364.

Володимира з Андрієм Юрійовичем; але при цьому про «Бучу» як дочку *Володимира-Андрія*, якщо не помиляємося, прямо писав лише А.А. Кунік⁴⁴. Іншу «реконструкцію» скомбінував М.О. фон Баумгартен: Володимир нібито був сином Мстислава Даниловича і успадкував Волинь після смерті чи то батька (невдовзі після 1300 р.), чи то Юрія Львовича (1308 р.), будучи попередником Андрія Юрійовича Володимира Волинського (1315 р. — не пізніше 1324 р.). Дослідник уважав, що Володимир Мстиславич загинув 1315 р., спираючись на свідчення т. зв. *Рауданського рукопису* про те, що під час смерті великого князя Вітенеса його син Гедимін «знаходився з військом на якійсь виправі до Русі»⁴⁵. Саме дочкою Володимира Мстиславича фон Баумгартен і визнав Бучу (за російськими родоводами — Анну, див. нижче), першу дружину Любарта⁴⁶. Згодом цю версію «скорегував» М. Андрусак, який уважав Володимира не сином, а онуком Мстислава Даниловича — сином Данила Мстиславича (згадується 1280 р.)⁴⁷.

Однак, не кажучи вже про те, що *Рауданський рукопис*, безперечно, є фальсифікацією самого Нарбута⁴⁸, навіть у ньому не вказано конкретно з ким саме на Русі воював Гедимін у 1315 р. А генеалогічний «зв'язок» між Володимиром і Мстиславом Даниловичем, прийнятий фон Баумгартеном і Андрусак, заснований, по суті, лише на спільному для них обох титулі князя володимирського. Та головне, усе оповідання про війни Гедиміна з руськими князями, як ми бачили, після критичного аналізу слід визнати вигадкою автора *ХВКЛЖ*, сфабрикованою не раніше 1510-х рр. Насправді ж ніякого володимирського князя Володимира в першій половині XIV ст. просто не існувало, про що красномовно свідчить і відсутність його імені в тогочасних документах.

Версія 2. Наступний після М. Стрийковського відомий польський хроніст, Й. Бельський, у своєму повідомленні про уділ Любарта явно використав твір Длугоша. Але чи то свідомо, чи то (радше) просто через неухважність, Бельський «створив» цілком окрему версію щодо прав Любарта на Галицько-Волинське князівство: нібито він «*по матері* взяв Володимир, до того теж на нього Львів припав близькістю»⁴⁹. Таким чином, виходило, що княжною володимирською була не дружина, а мати Любарта, тобто дружина Гедиміна.

44 Кунік А.А. Объяснительное введение..., 137–138, також 113–114, 135.

45 Narbutt T. *Dzieje narodu Litewskiego*. Т. 4 (Wilno, 1838), 464, 466. «Опис» Рауданського рукопису див.: Narbutt T. *Dzieje starożytne narodu Litewskiego*. Т. 1 (Wilno, 1835), 136, przyp. 1.

46 Баумгартен Н.А. фон. Вторая ветвь князей галицких. Потомство Романа Мстиславича. *Летопись Историко-родословного общества в Москве*. 1909 г. Вып. 1. М., 1909, 37–42, 45.

47 Андрусак М. Останні Романовичі (нащадки Мстислава і Романа Даниловичів). *Науковий збірник Українського вільного університету*. Т. 4. Мюнхен, 1948, 112.

48 Див. прим. 10.

49 *Kronika Polska Marcina Bielskiego*. Nowo przez Joach. Bielskiego syna jego wydana. Kraków, 1597, 257; Bielski M. *Kronika*. Т. 1 (Sanok, 1856), 448. Реально це самостійна робота Йоахіма Бельського, в якій він використовував хроніку Стрийковського, видану вже після смерті його батька, Мартіна.

Більше ніж через чотири століття після Й. Бельського подібну версію запропонував також І. Мицько, який засновує її на даних церковного пом'яника, що за певними ознаками (рідкісні імена та прізвиська) належав Спасо-Преображенському кафедральному монастиреві біля Старого Самбора⁵⁰. Ця пам'ятка містить деякі унікальні дані про родину Любартового сина, князя Федора-Федюшка:

А сей упис Князя Федушчака Любортовича. [П]омяни Г(осподи) д(у)ша раб своих, князя Феодра Любортовича княгиню его Настасія (далі ряд імен, що не підлягають ідентифікації — С.К.). А се князь уписал своя митрополиты (далі ряд імен митрополитів XIV — початку XV ст. — С.К.). Помяни Г(осподи) бл(а)говѣрнаго Князя Прокопія Левониды. Васілісы. Любарта именем Димитрія и княгиню его Грофина. Іоана. Лазоря Семиона Семиона: Лва. Олги [...]

Безперечно, тут відразу після Любарта і його дружини (першої) Агрипини поминаються члени другої родини володаря Волині, відомі також за іншими джерелами — молодші сини Іван, Лазар і Семен Любартовичі та їхня мати Ольга (княжна ростовська)⁵¹. Що ж до загадкового князя Прокопія та Левоніди, записаних перед Любартом, то А. Петрушевич, копіюючи запис пом'яника, «висловив припущення, що Прокопій — це хресне ім'я Гедиміна, а Левоніда — його дружина, відома у т. зв. *Рауданському літопису* під перекрученим іменем Jewna (Левоніда — Левна; відчитане літописцем як Іевна)⁵². Однак таку гіпотезу, на перший погляд досить логічну — виходячи з послідовності запису імен, — насправді слід визнати цілком неприйнятною. Адже загальновідомим є факт, що Гедимін до кінця життя залишався язичником; у жодному джерелі не міститься ані найменшого натяку на його православне хрещення⁵³, чи хоча б намір прийняти таке (на відміну від католицизму)⁵⁴.

Проте І. Мицько не лише приймає гіпотезу А. Петрушевича як установленний факт, а й пропонує щодо Левоніди, дружини князя Прокопія (нібито Гедиміна), оригінальну версію її походження:

50 Мицько І. Правові підстави володіння князем Любартом спадщиною Романовичів. *Старий Луцьк*. Вип. 5. Луцьк, 2009, 35. Цей пом'яник було виявлено А. Петрушевичем у складі обкладинок до двох книжок, а у 2005 р. відреставровано.

51 Мицько І. Монастирські пом'яники про походження ктитора Унівського монастиря князя Федора Любартовича. *Статті, написані після вигнання з Інституту українознавства НАН України*. Львів, 2000, 34.

52 Там само, 5, прим. 28. Посилання: Львівська наукова б-ка ім. В. Стефаніка НАНУ. — Відділ рукописів. — АСП 266, арк. 3а.

53 Навіть якщо припустити, що Гедимін був хрещений у православ'я «напівофіційно», подібно його сину Ольгерду (Грушевський М. *Історія України-Русі*. Т. 4. К., 1993, 95), у такому разі він, напевне, був би також записаний у найдавнішому *Кієво-Печерському пом'янику*, де другим серед «наших великих княз(ей)» (після Володимира Великого) поминали «княз(я) великаго Олґѣрда, нареченнаго въ с(вя)том кр(е)щеніи Димитрія» (Древний помянник Киево-Печерской лавры (конца XV и начала XVI столетия). Сообщил С.Т. Голубев. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Кн. 6. К., 1892. Приложение, 6.

54 Див.: Цукерман К. Із ранньої історії Литовської митрополії, 196–197.

перший шлюб і династичні права на Галицько-Волинське князівство

Цей жіночий антропонім у нашій церковній практиці самостійно не існує, він є похідним від чоловічого Леонід, що перекладається з греки “левові подібний”. Обрання такого імені дівчинці, вочевидь, було пов’язане з родичем на ім’я Лев. Зрозуміло, що його не носили литовці-язичники. З руських князів кінця XIII — початку XIV ст. воно присутнє лише у Романовичів: Лев Данилович (+ бл. 1301) та його онук Лев Юрійович (+ до 1323). За хронологічними розрахунками дружиною Гедиміна могла бути донька другого з них. Вибір для неї імені могли спровокувати якісь суб’єктивні обставини. Відсутні дані про дітей Лева Юрійовича. Можливо, що ця донька була одиначкою, тобто або батько помер ще до її народження, або ж матір під час пологів. У цих випадках був сенс назвати єдину спадкоємицю на честь батька [...]. Отож, «правом крові», за бабою та матір’ю Леонідою, донькою князя Лева Юрійовича, Любарт отримав відповідні правові підстави для заняття як київського (так! — С.К.), так і галицько-волинського престолів [...]. Натомість твердження про його дружину jako доньку володимирського правителя *не має підстав* (курсив наш — С.К.), оскільки мати Любарта походила з Романовичів, то його дружина не могла бути з цього ж роду⁵⁵.

Гадаємо, подібні «комбінації» особливих коментарів не потребують, адже для І. Мицька дві гіпотези, з яких одна є нереальною (Прокопій – Гедимін), а інша — не надто переконливою (Левоніда — дочка Лева), чомусь мають пріоритет перед *конкретним свідченням* джерела кінця XIV ст. Проте версію Мицька вважає вірогідною Л. Войтович, хоча і з певними корективами.

За такого споріднення підстави Любарта Гедиміновича на спадщину Романовичів були б найвагомішими. Правда, ця версія викликає певні застереження [...]. Оскільки Лев Юрійович був молодшим (сином Юрія Львовича від другого шлюбу — С.К.), він народився не раніше 1290 р., а його донька, відповідно, 1316–1317 рр. (мабуть, має бути 1306–1307 рр. — С.К.). За Я. Тенговським Любарт-Дмитро народився бл. 1312/1315 р. Отже, донька Лева Юрійовича не могла бути його матір’ю. Якщо Леоніда, що дуже вірогідно, походила з династії Романовичів, то вона була незнаною з джерел донькою короля Юрія Львовича. Тим більше, що у княжих родинах існувала стала тенденція надавати внукам імена на честь дідів [...]. Встановити однозначно чи був Любарт-Дмитро онуком короля Юрія Львовича чи зятем князя Лева Юрійовича не вдається, але у нього були істотні династичні підстави для успадкування галицько-волинського престолу, тобто один з цих варіантів мав місце в дійсності⁵⁶.

При цьому, буквально на попередній сторінці, Л. Войтович категорично стверджує, що дружиною Любарта була дочка Лева Юрійовича «луцького»⁵⁷.

Версія 3. У середині XVII ст. львівський бургомістр Ю.Б. Зіморович у праці *Leopolis Triplex* писав, що дружиною Любарта була сестра князя Лева (Даниловича) — засновника Львова і його, нібито, останнього руського володаря.

55 Мицько І. Правові підстави, 36–37.

56 Войтович Л. *Галич в політичному житті Європи XI–XIV ст.*, 363–364.

57 Войтович Л. *Галич в політичному житті Європи XI–XIV ст.*, 362.

Але при цьому автор, безперечно, сплутав Лева I Галицького з його онуком, Левом II Юрійовичем:

Дві оскільки рідні сестри Льва, Агафія Любарта — Гедимінового, Марія Тройдена — Земовітового, княжих синів дружини, дітей від себе дали (народили), до яких після *бездітного воя* (виділено нами — С.К.) спочатку володіння Руські прийшли⁵⁸.

Добре відомо, що Марія, дружина Тройдена Мазовецького і мати Болеслава Юрія II, була дочкою Юрія I Львовича⁵⁹. А отже зі скорегованого повідомлення Зіморовича випливає, що «рідна сестра» Марії Тройденової, Агафія Любартова, також була дочкою Юрія Львовича, тобто сестрою останнього галицького князя з руської династії — Лева II Юрійовича.

У новітній історіографії, здається, лише Б. Влодарський писав про те, що близько 1325 р. Гедимін «зажадав укладення шлюбу сина свого Любарта з *сестрою* (виділено нами — С.К.) померлих Романовичів»⁶⁰. Інші ж дослідники, напевне, добре усвідомлювали, що Любарт, котрий успадкував Галицько-Волинське князівство лише після смерті Болеслава Юрія II — *онука* Юрія Львовича, — мав належати, як мінімум, до того ж покоління, що і його попередник. І дійсно, другий шлюб Юрія Львовича був укладений, скоріш за все, у 1289/1290 рр.⁶¹, тоді як Любарт народився, за приблизними розрахунками, у 1310-х рр.⁶² Тобто діти Юрія Львовича були приблизно на ціле покоління старшими за Любарта. До цього слід додати, що Юрієві Львовичу не було жодного сенсу «приймати до дочки» литовського княжича, оскільки сам він мав аж двох синів-спадкоємців.

Версія 4. М. Карамзін уперше ввів до наукового обігу акт 1316 р., виданий Андрієм і Левом Юрійовичами, князями «всієї землі Руської, Галицької і Володимирської». Дослідник припустив, що «один из сих князей, как надобно думать, был и тестем Любартовым»⁶³. Ім'я ж дружини Любарта, Агафії, Карамзін запозичив із твору Зіморовича, хоча згадав і про Бучу з таблиць Яблоновського⁶⁴. М. Головін, без посилання на джерело, назвав її Анною, дочкою Андрія Юрійовича⁶⁵. Очевидно, це є просто помилкою замість Агафії, указаній в Карамзіна. Але з праці Головіна Анна Андріївна згодом

58 *Binae enim germanae Leonis, Agaphia Lubardo Gedimini, Maria Troideno Semoviti, ducum filii nuptae, liberos ex se dederant, ad quos post sterilem avunculum stirpe Russicae ditones venerant* (I.B. Zimorowicz, *Opera quibus res gestae urbis Leopoldis illustrantur* (Lwów, 1899), 59; польський переклад: B. Zimorowicz, *Historia miasta Lwowa, królestw Galicyi i Lodomerji stolicy* (Lwów, 1835), 97).

59 Грушевський М. *Історія України-Русі*. Т. 3, 123.

60 Włodarski B. *Polska i Ruś 1194–1340* (Warszawa, 1966), 270.

61 Dąbrowski D. *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich* (Poznań; Wrocław, 2002), 206–217.

62 Tęgowski J. *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów* (Poznań; Wrocław, 1999), 19.

63 Карамзін Н.М. *История государства Российского*. Кн. 1, т. 4. СПб., 1842, 127–128.

64 Карамзін Н.М. *История государства Российского*. Кн. 1, т. 4. Примечания, 107, 129, прим. 267, 329.

65 Головін Н. *Родословная роспись потомков великого князя Рюрика*. М., 1851, 40.

«перекочувала» в популярні довідники П. Долгорукова⁶⁶ та М. Хмирова⁶⁷, а від останнього — до праці Ю. Вольфа⁶⁸.

Ян Ржежабек, уважаючи дружину Любарта дочкою Андрія Юрійовича, князя володимирського, запропонував щодо цього шлюбу такі міркування.

Она-то по закону должна была сделаться наследницей отцовских владений, а вместе с нею и ее супруг Любарт. Почему этого не случилось, можно объяснить тем, что княжна вышла за муж за Любарта уже после, и то, без сомнения, при посредничестве Юрия II; так как после смерти отца у нее не было защитника ее прав, то ее не трудно было устранить от престола, тем более, что она, по всей вероятности, была еще несовершеннолетней. Подобная догадка делается весьма правдоподобной в виду того, что Любарт, при жизни Юрия II, не требовал для себя Владимирского княжества, которое он получил только после его смерти.

Далі Ржежабек конкретизує свою думку:

Для скрепления дружбы, владимирский князь (Болеслав Юрій II — С.К.) еще в конце 1331 года вступил в брак с дочерью великого князя Гедимина, сестра коего (має бути: коєй — С.К.) была за мужем за польским королевичем Казимиром. В это же время, по всей вероятности, состоялся брак Любарта Гедиминовича с дочерью князя Андрея; быть может, уже тогда было условлено, что Любарт, после смерти Юрия, получит Владимирское княжество, что и на самом деле случилось⁶⁹.

О. Гонсьоровський, який переклав статтю Я. Ржежабека російською мовою, доповнив її генеалогічною таблицею Романовичів, де дочка Андрія Юрійовича, дружина Любарта, названа Бучею. При цьому перекладач спеціально пояснив:

Супруга Любарта Гедиминовича по словам литовской летописи [...] была дочерью владимирского князя. Так как Владимирское княжество принадлежало Андрею I (а это видно из жалованной грамоты, данной торунским купцам 1320 г.), то следует признать, что супруга Любарта была дочерью Андрея I⁷⁰.

Бучею, як ми бачили, у таблицях Й. Яблоновського була названа дочка володимирського князя Володимира, «запозиченого» з хроніки Стрийковського. Сам же Ржежабек у своїй статті ім'я Бучі не згадував, а Володимира володимирського у *Хроніці Биховця* (і Стрийковського) вважав помилкою; однак його реальним прототипом дослідник усе-таки визнавав Андрія

66 Долгоруков П. *Российская родословная книга*. Ч. 1. СПб., 1854, 131.

67 Хмыров М.Д. *Алфавитно-справочный перечень удельных князей русских и членов царствующего дома Романовых*. Половина первая: А–И. СПб., 1871, 31, 33.

68 Wolff J. *Rod Gedimina* (Kraków, 1886), 74; Wolff J. *Kniaziowie litewsko-ruscy od kónca czternastego wieku* (Warszawa, 1895), 202.

69 Ржежабек И. Юрий II-й, последний князь всея Малыя Руси [переклад чеської публікації 1883 р.]. *Болеслав-Юрий II, князь всея Малой Руси*. СПб., 1907 [1885], 51–52, 55–56.

70 Гонсьоровский О. Прибавление к статье И. Ржежабка. *Болеслав-Юрий II, князь всея Малой Руси*. СПб., 1907 [1885], 67, прим. 2.

Юрійовича⁷¹. Очевидно, з таблиці Гонсьоровського звістка про Бучу Андрієвну трохи згодом перейшла до праць А.В. Лонгінова⁷² та А. Прохаски⁷³.

І.А. Линниченко, не зупиняючись на питанні про походження першої дружини Любарта, поставив під сумнів припущення Я. Ржежабека щодо датування цього шлюбу — «гипотезу, которая нам кажется однако маловероятною».

Если факт брака Любарта на дочери владим. князя действителен, то во всяком случае он не мог произойти, как это думает г. Режабек, во время Юрия II, ибо как же мог гал.-вол. князь дать самому опасному врагу в руки такое важное оружие?⁷⁴

Однак слова про «найбільш небезпечного ворога» не можуть не викликати подиву, з огляду на те, що в тому ж 1331 р. Юрій II сам одружився з дочкою Гедиміна, сестрою Любарта. Очевидно, за думкою Линниченка, шлюб Любарта й дочки володимирського князя мав відбутися ще за життя останнього. Приблизно тоді ж таку хронологію прийняв і польський дослідник М. Бобржинський:

Сыновья Юрия I, Андрей и Лев, сблизилась с могущественным князем Литвы Гедимином. Дочь Андрея вышла за сына Гедиминова, Любарта (принесши ему в приданое Луцк [...] По смерти своих русских союзников, Андрея и Льва († 1324), он (Гедимин — С.К.) двинулся далее и помышлял о господстве над их владениями, а через то и над всей Русью. Только на Галицком княжестве успел удержаться сын Андрея, князь Юрий II (явна помилка — С.К.)⁷⁵.

Трохи пізніше А.В. Лонгінов писав:

По смерти Андрея и Льва II Владимирское и Луцкое княжества или по наследству, или по завоеванию Гедимином (вопрос этот остаётся открытым), перешли к Любарту Гедиминовичу, женатому, по мнению большинства исследователей, на дочери Андрея Юрьевича Буче.

При цьому дослідник посилався лише на грамоту Любарта луцькому собору Св. Іоанна Богослова, із датою 8 грудня 1322 р. (6830 — С.К.), в якій Гедимінович титулує себе князем луцьким і володимирським. І вже потім на Волині, та й те не всій, нібито утвердився Болеслав Юрій II: «Таким образом призвание Болеслава Тройденовича русскими на княжение могло последо-

71 Ржежабек И. Юрий II-й, последний князь всея Малыя Руси, 13.

72 Лонгинов А.В. *Грамоты малорусского князя Юрия II и вкладная запись князя Юрия Даниловича Холмского XIV в. М.*, 1887, 10, 50 (таблица).

73 Prochaska A. "W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego," *Kwartalnik Historyczny*. Rocznik 6 (Lwów, 1892), 5, 16.

74 Замечания И.А. Линниченка на статью г. Режабка о последнем князе всей Малороссии Юрие II. СПб., 1885. *Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси*, 92, 96, прим. 15.

75 Бобржинский М. *Очерк истории Польши*. Пер. с 3 польского изд. Т. 1. СПб., 1888, 181 (передмова автора до 3-го польського видання датована 1886 р. — с. 27).

вать около 1324 г. при том только в одной Владимиро-Волинской области»⁷⁶. Насправді ж грамота Любарта в її нинішньому вигляді, безперечно, є пізнім фальсифікатом; якщо в її основу й було покладено оригінальний документ, то він явно відносився до кінця правління Любарта — скоріш за все 1383 р.⁷⁷

Наступні дослідники, які писали про утвердження Любарта на Волині, у своїх «реконструкціях» дозволили собі проявити ще більше фантазії. М.К. Любавський писав:

Первым литовским князем на Волыни был Любарт, женатый на дочери владимирского князя, Андрея Юрьевича. По смерти последнего галицко-владимирского князя из потомков Данила Романовича — Юрия II (около 1336 года), Любарт, до этого времени, по-видимому, державший только несколько волостей «в кормлении», занял всю Волынскую землю, изгнав или подчинив себе природных русских князей, тогда как в Галицкой земле утвердился другой зять Андрея Юрьевича, Болеслав Тройденевич, один из польских князей⁷⁸.

Як бачимо, Любавський спочатку повторює стару версію (Карамзіна) про те, що Юрій II, нібито останній із Романовичів, був окремою особою від Болеслава Тройденевича — хоча на той час було вже практично доведено тотожність Юрія й Болеслава. Зараз же не викликає жодних сумнівів, що впродовж 1325–1340 рр. Юрій Болеслав, який видавав свої грамоти у Володимирі та Львові, був правителем усього Володимиро-Галицького князівства. А отже, подальші слова Любавського про володіння Любарта на Волині до 1340 р. є фантазією.

Ф.І. Леонтович, влучно назвавши довільні побудови Любавського «історичними міражами», спочатку досить логічно розмірковував:

Касательно брака Любарта с дочерью владимирского князя, единственною наследницей принадлежавшего ему княжества, с несомненною можно полагать, что при жизни владимирского князя могло состояться лишь одно соглашение о будущем браке его дочери с Любартом, как и относительно будущего наследства в Галицко-Владимирском княжестве, которое должно было перейти к Любарту. Дело в том, что при жизни владимирского князя, Андрея Юрьевича (ум. 1321 г.), брак между указанными лицами был решительно невозможен по каноническим правилам, именно в виду полного несовершеннолетия, если не самого Любарта, то во всяком случае его будущей жены, бывшей полной малолеткой при жизни своего отца. Существует весьма правдоподобное предположение (Ржежабека), что брак Любарта состоялся лишь в начале 30-х годов XIV столетия, когда его невеста достигла надлежащего брачного возраста⁷⁹.

76 Лонгинов А.В. Грамоты малорусского князя Юрия II. М., 1887, 10–11.

77 Щербаковский Д.М. Фундушевая запись князя Любарта Луцкой церкви Иоанна Богослова 1322 г. *Чтения в Историческом обществе Нестора летописца*. Кн. 18, отдел II. К., 1904, 61–70.

78 Любавский М.К. *Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания Первого Литовского статута*. М., 1892, 38–39.

79 Леонтович Ф.И. Очерки истории литовско-русского права. *Журнал Министерства народного просвещения*. Ч. ССХСІ. СПб., 1894, 48–50.

Але потім Леонтович робить «крок назад» навіть порівняно з версією Лонгінова. «В 1321 году умирает волынский князь, Андрей Юрьевич. Как видно из современных актов, Любарт немедленно же является в роли полноправного князя, не только луцкого, но и владимирского». При цьому дослідник також посилається на фундушевий запис Любарта, датований 18 грудня 1322 р. (6830), де він титулується князем луцьким і володимирським, категорично стверджуючи: «Нет никаких оснований считать этот привилей подложным», — але не наводячи на користь такої впевненості жодних аргументів, крім фактів пізніх підтверджень указанного документа⁸⁰. Що ж до Галичини, Леонтович фантазує, нібито право на неї

могло быть признано с литовской стороны за Болеславом лишь под условием брака галицкого наследника с дочерью Гедимина. Без такого условия Гедимин и Любарт едва ли бы легко согласились уступить, хотя бы временно, притязаниям польского претендента на галицкое наследие [...] Своим согласием на занятие Юрьем галицкого стола, по всему видно, лишь в значении «доживотья», Гедимин и Любарт не отменяли прав последнего на тот же стол, но лишь отсрочивали их осуществление, пока будет длиться «доживотье» Юрия-Болеслава [...] При таких условиях Юрий-Болеслав утвердился в 1325 году на галицком столе совершенно мирным путём [...] Любартовское наследие находилось в руках Юрия-Болеслава в течение 15 лет⁸¹.

Пишучи все це, Леонтович продемонстрував дивовижне незнання основоположних джерел — власних актів Юрія II, які однозначно засвідчують належність йому і стольного Володимира, і Луцька (див. нижче).

Одним з останніх авторів, який намагався «реанімувати» стару версію про Юрія II як представника династії Романовичів, був П.А. Иванов. На його думку, цей Юрій II помер близько 1337 р., після чого Галицько-Волинське князівство перейшло до іншого Юрія — Болеслава Тройденовича. Виходячи з цього, Иванов критикував і припущення Ржежабека про шлюб Любарта в 1331 р.:

В самом деле, на чём основывает Ржежабек свою гипотезу о малолетстве дочери Андреевой? Далее, если бы, действительно, Любарт женился на ней уже после смерти Андрея, при посредничестве Болеслава Тройденовича, то неужели бы он дождался смерти Юрия-Болеслава, а не постарался бы поскорее низвергнуть узурпатора, захватившего достояние законной наследницы умершего князя? Нет, мнение Ржежабка относительно женитьбы Любарта не может быть принято, да и вообще этот вопрос в настоящее время, по нашему мнению, не может быть решён окончательно⁸².

80 Леонтович Ф.И. Очерки истории литовско-русского права, 52–53.

81 Леонтович Ф.И. Очерки истории литовско-русского права, 55–56.

82 Иванов П.А. *Исторические судьбы Волынской земли с древнейших времен до конца XIV века*. Одесса, 1895, 221.

Іванов мав на увазі, що в 1331 р., під час одруження Болеслава Тройденовича з Гедимінівною й гіпотетичного (за Ржежабеком) шлюбу Любарта, Болеслав нібито ще не був галицько-волинським князем. Але тотожність Болеслава і Юрія II, як добре відомо, була остаточно доведена ще наприкінці XIX ст.⁸³

Версію про те, що Любарт одружився з дочкою Андрія Юрійовича ще за його життя, отримала розвиток у польській історіографії 1920-х рр. Зокрема у цьому не сумнівався Г. Пашкевич, який намагався дати відповідь на питання: «чому Любарт Гедимінович, безперечно найближчий і найсильніший претендент на трон — не зміг у роках 1322/23 закріпитися на Русі; не знаємо навіть, чи виступав збройно»⁸⁴. Так само вважав С. Зайончковський. На його думку, «ціною, за яку Гедимін погодився залишити справи Галицько-Володимирської Русі на розсуд Локетка», було Підляшшя, нібито захоплене Литвою в 1323/1324 р.⁸⁵

Натомість український дослідник Ф.М. Шабульдо запропонував дещо іншу реконструкцію. Гедимін нібито захопив Берестя й Підляшшя узимку 1315–1316 рр., ще за життя свого старшого брата, великого князя Вітеня (джерело — т. зв. *Рауданський рукопис*). У 1316–1320 рр. Лев «луцький» повернув цю землю назад (джерело — Стрийковський), а Гедимін, перебуваючи під натиском пруських хрестоносців, «пошел на какие-то временные уступки галицко-волинским князьям. Обоюдное соглашение нашло отражение в договорённости о браке Любарта Гедиминовича с дочерью владимирского (волинского) князя Андрея Юрьевича» (джерело — *ЛВКЛ*)⁸⁶. Наприкінці 1323 р. Гедимін нібито захоплює Волинь (джерело — *ХВКЛЖ*), яку наступного року відступає Болеславу Юрію Тройденовичу. «Польско-литовский союз 1325 г. достигнут за счёт земель Галицко-Волинской Руси и ущемления политических интересов мазовецких князей (? — *С.К.*). Гедимин был вынужден временно отказаться от реализации прав Любарта на Волинь и уступить её Болеславу Тройденовичу (одному з тих самих мазовецьких князів! — *С.К.*), сохранив, однако, за своим сыном какой-то удел, полученный им в качестве вена (джерело — Стрийковський — *С.К.*), по всей вероятности, в Луцкой земле, на киевско-волинском пограничье»⁸⁷. В основі цієї реконструкції лежать: довільна інтерпретація повідомлення зі сфальсифікованого Нарбутом *Рауданського рукопису*, нічим не підтвержені «здогади» Стрийковського та вигадане оповідання про походи Гедиміна з *ХВКЛЖ*.

83 *Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси*. СПб., 1907, II–IV.

84 Paszkiewicz H. “Ze studjów nad polityką polską, litewską i krzyżacką Bolesława Jerzego, ostatniego księcia Rusi Halicko-Włodzimierskiej,” *Ateneum Wileńskie*. R. II, Nr 56 (Wilno, 1924), 40–45, 54, przyp. 1.

85 Zajączkowski S. “Przymierze polsko-litewskie 1325 r.,” *Kwartalnik Historyczny*. R. XL (Lwów, 1926), 597–598, 604, 606.

86 Шабульдо Ф.М. *Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского*. К., 1987, 10–11, 23.

87 Шабульдо Ф.М. *Земли Юго-Западной Руси*, 26, 33–34, 159, прим. 130.

Тим часом, у литовській і польській історіографії, більше ніж через століття після Я. Ржежабека, А. Нікжентайтис і Я. Поверський повернулися до його версії щодо «пізньої» дати шлюбу Любарта (1331 р.), відносячи цю подію до періоду 1330–1332 рр.⁸⁸ До 1331 р. схиляється й луцький краєзнавець П.О. Троневиц, повторюючи припущення Ф.І. Леонтовича про те, що тоді була реалізована давня домовленість про вказаний шлюб, укладена ще за життя Андрія Юрійовича, а також відбулася передача Любартові Луцька (не Володимира)⁸⁹. Представники ж новітньої російської, української та білоруської історіографії, в основному слідом за Ф.М. Шабульдом, пишуть про шлюб Любарта з дочкою Андрія Юрійовича, князя володимирського, укладений ще до загибелі останнього в 1322/1323 р.⁹⁰

Версія 5. У середині XIX ст. К. Стадніцький заявив, нібито тестем Любарта був Лев Юрійович, гаданий князь луцький:

Андрій полеглий (нібито в битві з Гедиміном — С.К.), сина мав Юрія [...] Той залишився до смерті у володінні Русі Червоної і Володимирського князівства. Стрий його Лев князь луцький мав лише дочку, і ту пошлюбив Любарт син Гедиміна і міг себе так звати дідичем Луцька.

При цьому Стадніцький коментував повідомлення *ЛВКЛ*, де тестем Любарта названий князь володимирський, таким чином:

Той князь мусив то бути Лев луцький [...], бо брат того ж Лева, і його співправитель Андрій-Володимир, мав сина Юрія. Що Любарт по дружині успадкував тільки Луцьк, промовляє окрім грамот, доводячих, що у Володимирі сидів Юрій син Андрія, ще та обставина, що в усіх умовах, укладених між королем Казимиром і Любартом, король хоча (й) переможець, залишає того ж завжди при володінні Луцьком⁹¹.

Версію Стадніцького згодом прийняли, без жодних коментарів, В.Б. Антонович (назвавши дочку Лева Юрійовича «Буша (?)»)⁹² та А.М. Андріяшев (переказав висновки Стадніцького й додав із книги Антоновича ім'я Буші, але вже без знаку запитання)⁹³.

88 Nikžentaitis A. *Gediminas* (Vilnius, 1989), 69; Powierski J. "Międzynarodowe tło konfliktu polsko-krzyżackiego przed kampanią wrześniową 1331 roku," *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII–XVII wieku* (Toruń, 1992), 278.

89 Троневиц П.О. *Луцький замок*. Луцьк, 2003, 25–26.

90 Флоря Б.Н. Две грамоты князя Любарта (о луцкой епископской кафедре в первой половине XIV в. *Древнейшие государства Восточной Европы. 1998 г.* М., 2000, 252–253; Яковенко Н. *Очерк истории Украины в Средние века и раннее Новое время*. М., 2012 [Яковенко Н. *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України*. К., 2005], 177; Краўцэвіч А. *Гісторыя Вялікага Княства Літоўскага. 1248–1377 г.* Гародня; Уроцлаў, 2015, 150.

91 Stadnicki K. *Synowie Gedymina*. Т. II: *Lubart xiążę Wołyński* (Lwów, 1853), 25 і пргзур. 44, див. також таблицю між s. 4 і 5.

92 Антонович В.Б. *Очерк истории Великого княжества Литовского до половины XV ст.* Вып. 1. К., 1878, 57, прим. 1, табличка.

93 Андріяшев А.М. *Очерк истории Волынской земли до конца XIV ст.* К., 1887, 207.

Гіпотеза Стадніцького, яка і так суперечила прямому свідченню джерела, здавалося, мала б бути «похованою» вже наприкінці XIX ст., коли не залишилося жодних сумнівів у помилковості головного аргументу Стадніцького — наявності в Андрія Юрійовича сина Юрія (тоді як тесть Любарта синів не мав). Виявилось, що Юрій II насправді був однією особою з Болеславом Тройденівичем, а отже, зникла єдина «перешкода» для ототожнення князя володимирського, батька Любартової дружини, з Андрієм Юрійовичем. Однак через сто з лишнім років версію про «Бушу Львівну» «реанімував» Л. Войтович.

Після того, як відпали сумніви в існуванні київського князя Станіслава [...], можна не сумніватися і в участі луцького князя Лева Юрійовича в битві на р. Ірпені на стороні київського князя проти Гедиміна. Сам похід Гедиміна і битву можна датувати зимою 1322/1323 р. [...] Мир, укладений після цієї війни (а Гедимінові, який посадивши свого васала в Києві, мав тепер могутнього ворога в особі золотоординського хана Узбека, вигідно було швидко помиритися з галицько-волинськими князями і навіть вступити з ними в союз), було скріплено шлюбом доньки Лева Юрійовича з Любартом-Дмитром Гедиміновичем⁹⁴.

Як бачимо, ставлення Л. Войтовича до оповідання *Хроніки Великого князівства Литовського і Жмойтського* є суперечливим: з одного боку, дослідник відкидає її «свідчення» про загибель обох волинських князів у війнах із Гедиміном, а з іншого — визнає історичність «Станіслава київського», «Лева луцького» та їхньої битви з Гедиміном на Ірпені. Далі Войтович висуває припущення про те, що ім'я Бучі (Буші) є скороченням від Богуслава, а отже, її мати, дружина Лева Юрійовича (у первісному варіанті Й. Яблоновського, нагадаємо, Бучею названа дочка «Володимира володимирського»! — *С.К.*), «могла бути полькою, правдоподібно, — незнаною з інших джерел сестрою глогівських князів»⁹⁵.

Про перебування Любарта на Волині до 1340 р. Л. Войтович пише наступне.

Смерть галицько-волинських князів заскочила його оточення зненацька. Не був готовий до такої розв'язки і Гедимін. Про спробу Любарта успадкувати престол Романовичів свідчить відома грамота від 8 грудня 1322 р., де він титулується як «луцький і володимирський князь».

Помилку в датуванні документа (невідповідність між роком та індіктом) дослідник пояснює так: «8 грудня сьомого індікту припадало на 1324 р. (насправді 1323 р. — *С.К.*) і сплутати 6830 р. з 6832 р. (1323/24 — *С.К.*) могли при переписуванні у 1492 р.». Але врешті-решт у 1325 р. галицько-во-

94 Войтович Л. *Галич в політичному житті Європи XI–XIV ст.* Львів, 2015, 362 (те саме і в кількох попередніх публікаціях автора).

95 Войтович Л. *Галич в політичному житті Європи*, 364, 433–434.

линським князем став Болеслав Юрій Тройденевич. Що ж до Любарта, то Л. Войтович поділяє припущення Ф. Шабульда:

Появі Болеслава-Юрія передував, очевидно, ряд угод, за однією з яких Любарту Гедиміновичу передано східну частину Волині з Болоховим, де він тримав свою столицю, відновивши місто як Любартів (нині Любар), що знайшло відображення у місцевій традиції⁹⁶.

Коментуючи побудови Л. Войтовича, перш за все, варто зазначити, що Лев Юрійович у *жодному* джерелі не названий князем володимирським, яким, за свідченням *ЛВКЛ*, був тесть Любарта. Більше того, навіть «Лев луцький» із *ХВКЛЖ*, напевне, є вигадкою автора 1510-х рр., як і все оповідання про походи Гедиміна на Володимир і Київ. За свідченнями ж достовірних джерел — книжного запису 1321 р. й акта Юрія Тройденевича 1323 р., — реальними володіннями Лева II Юрійовича були стольний Галич, Коломия та Перемишльська земля (див. вище). Список фундушевого запису Любарта, князя луцького й володимирського, із датою 8 грудня 6830 р. (1321-го за вересневим літочисленням, 1322-го — за березневим), досить вірогідно, у першій частині дійсно є заснованим на оригінальному протографі. Але деякі звороти («изгадалъ есми самъ о своуй души, будучи своимъ целымъ разумомъ, хотечи душу свою спасти», «писанъ въ *Великомъ* Луцку») свідчать, що цей документ мав відноситися до кінця правління Любарта, судячи з «индикта семого» — до 1383 р.⁹⁷ Версія ж про східноволинський уділ Любарта, хоча теоретично і є можливою, ніякого підтвердження у джерелах не знаходить; м. Любартов цілком могло бути засноване (відновлене) й у період 1340–1383 рр.

Версія 6. М.С. Грушевський припустив, що «жінка Любарта — яку звичайно вважають донькою котрогось з Юриєвичів, в дійсности була може донькою Юрія-Болеслава, і що не маючи синів Юрій в якійсь мірі признав Любарта своїм евентуальним спадкоємцем, як оповідає найдавніша русько-литовська літопись»⁹⁸. Конкретизуючи цю думку, дослідник писав:

Становище Любарта мусіло бути інакше супроти тестя ніж супроти рівноправного спадкоємця по Юриєвичах, і ся гіпотеза пояснила б нам пасивне становище Любарта супроти Юрія-Болеслава за цілий час його життя. Шлюб сей мусів стати ся десь незадовго перед смертю Юрія, і Любарт міг в таким разі дістати якусь волость на Волини — як каже Русько-литовська літопись. Правда, Юриєва донька

96 Войтович Л. *Галич в політичному житті Європи*, 365–367, 392–393. Зазначимо, що всього через дві сторінки, пишучи про шлюб Юрія-Болеслава з Гедимінівною, Л. Войтович, здається, пропонує іншу дату творення «Любартівського уділу»: «Саме у угоді 1331 р. могли бути зафікованими надання Любартові Гедиміновичу Болохівської землі та його права на претол у випадку відсутності прямих падкоємців Болеслава-Юрія» (369).

97 Щербаковський Д.М. Фундушевая запись князя Любарта Луцької церкви Іоанна Богослова 1322 г., 63–67; Грушевський М. Коли сфабрикована грамота Любарта Луцькій катедрі? *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. LXX. Львів, 1906, 71–72.

98 Грушевський М. *Історія України-Русі*. Т. 3, 127 (перше видання тому вийшло 1899 р.).

перший шлюб і династичні права на Галицько-Волинське князівство

могла бути його сестринницею (приймаючи, що вона була донькою з подружжя Юрія з Гедимінівною, що не конче мусить бути), але католицька церква не виключає можливості таких шлюбів, а донька Юрія була католицькою певно, хоч би він сам і не перейшов знову на католицизм; за се ручить нам та обставина, що він Гедимінівну охрестив на латинство перед шлюбом. А вкінці не треба собі думати, що канонічними перепонами в тих обставинах дуже журили ся. Зрештою ж ставлю сю гадку як здогад, опертий в першій лінії на звістці рус.-лит. літописи⁹⁹.

Про те, що слова *ЛВКЛ* про шлюб Любарта «никак не могут относиться к дочери Юрия, который, будучи женат на сестре Любарта, не мог выдать свою дочь за её родного дядю», — писав ще Я. Ржежабек¹⁰⁰. Після опублікування версії М.С. Грушевського вона викликала критику з боку І.А. Линниченка:

Не малый возраст предполагаемой дочери Болеслава-Юрия (Болеслав женился в 1331 г., а умер в 1340, следов. даже в 1340 г. его дочери могло быть всего около 7 лет) заставляет нас считать эту гипотезу мало удачной (русские княжны выходили порою замуж в ребяческом возрасте [...]), а другие соображения: во 1-х, жена Болеслава-Юрия была дочерью Гедимина, т. е. дочь его приходилась бы племянницей Любарту. Г. Грушевский указывает, что католическая церковь разрешает такие браки, а жену Болеслава (а след. и её предполагаемую дочь) он считает католичкой. Однако г. Грушевский при этом забывает упомянуть, что Любарт был православный, а не католик [...] 2) Непонятным является, почему это молодой галицкий князь так скоро потерял надежду на мужское потомство? ([...] в эпоху смерти ему не было и 30 лет). Какие политические причины заставили Болеслава-Юрия сделать своим эвентуальным преемником Любарта [...], г. Грушевский не объясняет¹⁰¹.

На критику Линниченка Грушевський відповів так:

Коли поза тим він підносить, мов би я забув, що сам Любарт був православний, то хиба спускає з очей, що шлюб Любарта з католичкою відбував ся по обряду і процедурі католицькій (! — *С.К.*), і я сумніваюсь, чи Любарт дуже числив ся при тім з поглядами православного духовенства. Коли далі Л. питає мене, чому Юрій-Болеслав в так молодих літах стратив надію на мужеське потомство, то я відошло його за розв'язанням сього питання до Казимира Вел., що в 1339 р. уложив подібний трактат з угорською династією¹⁰².

Однак навряд чи можливо припустити, щоб Любарт-Дмитро — православний князь і гаданий спадкоємець православної держави, — міг проігнорувати погляди місцевого духовництва. А те допустило заборонений канонами шлюб дядька з рідною племінницею — дівчинкою у віці 5–7 років!

99 Грушевський М. *Історія України-Русі*. Т. 3, 531–532.

100 Режабек И. Юрий II-й, последний князь всея Малыя Руси, 51.

101 [Линниченко И.А.] Дополнения к Замечаниям. *Болеслав-Юрий II, князь всея Малой Руси*. СПб., 1907, 112 (написано в 1900 чи 1901 рр.).

102 Грушевський М. *Історія України-Русі*. Т. 3, 532, прим. 1.

Та й звідки Грушевський узяв, що «католицька церква не виключає можливості таких шлюбів»? З історії східноєвропейського середньовіччя можна навести не один приклад, коли для шлюбу між куди більш далекими родичами був необхідний спеціальний дозвіл Папи Римського¹⁰³.

«Врятувати» версію Грушевського могло б лише припущення про те, що дружиною Любарта була дочка Юрія Болеслава від його першого, невідомого за іншими джерелами, шлюбу (до 1331 р.). Однак недавні дослідження досить переконливо показали, що Юрій Болеслав народився, скоріш за все, у 1309 або 1310 рр.¹⁰⁴ Таким чином, довелося б визнати, що перед шлюбом із Гедимінівною князь володимирський, перебуваючи у віці ледь за 20 років, уже був удівцем, причому з дитиною «на руках»! Зрозуміло, що в реальності це вкрай маловірогідно. Зрештою, гіпотеза М. Грушевського за понад століття після її пропозиції, здається, жодної підтримки в історіографії не отримала.

Версія 7. Наприкінці ХХ ст. Ян Тенговський висунув припущення, що першою дружиною Любарта могла бути дочка чи сестра князя Данила Острозького, який нібито походив із молодшої лінії волинських Рюриківичів¹⁰⁵. Ця версія набула деякого поширення в історичній літературі¹⁰⁶, але вагомим підстав під собою вона не має. Польський дослідник виходив із того, що дружина Любарта не могла мати більших прав на галицько-волинську спадщину, ніж Болеслав Тройденевич. Але слід підкреслити, що дочка Андрія Юрійовича мала пріоритет на вказану спадщину, порівняно з Марією Юрїівною (матір'ю Болеслава), лише за принципом «вертикального» старшинства, звичного для католицької Європи. Тоді як на Русі у ХІV ст. ще домінувало давнє право «горизонтального» старшинства — коли представник старшого покоління династії мав перевагу перед будь-яким представником наступного покоління, навіть найстаршим. А отже, у 1323 р., після припинення чоловічої лінії Романовичів, Марія Юрїївна однозначно мала більше

103 Див., напр., у того ж Грушевського про папський лист до Василька Романовича 1247 р., де йому надається «дїспенза» на шлюб з родичкою у третьому (!) ступені (там само, 569).

104 На час зайняття галицько-волинського престолу, очевидно, у другій половині 1323 р., Юрій Болеслав був ще неповнолітнім, оскільки свій перший відомий акт він видав разом із матір'ю-опікункою. Повноліття ж князя — досягнення 15-річного віку, — настало в 1324 чи скоріше 1325 р., коли він почав видавати самостійні документи (Grabowski J. *Dynastia Piastów mazowieckich. Studia nad dziejami politycznymi Mazowsza, intytlucją i genealogią książąt* (Kraków, 2012), 56, 65). Якщо прийняти дату другого шлюбу Юрія Львовича, запропоновану Д. Домбровським, як 1289/1290 р. (див. вище), то Марія Юрїївна народилася не раніше 1290 р., а сама могла народити сина Болеслава, відповідно, не раніше десь 1307 р.

105 Tęgowski J. “Małżeństwa Lubarta Giedyminowicza. Przyczynek do genealogii dynastów halicko-wołyńskich w XIV wieku,” *Genealogia. Studia i Materiały Historyczne*. Т. 6. 1995, 17–26.

106 Див., напр.: Беньяк Я. Вигаснення галицько-волинської княжої династії. *Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800річчя з дня народження Данила Галицького*. Львів, 2001, 82 (оригінальний польський текст: Bieniak J. “Wygaśnięcie książąt halicko-włodzimierskich,” *Aetas media. Aetas moderna. Studia ofiarowane profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin* (Warszawa, 2000).

прав на їхню спадщину, ніж її племінниця — малолітня дочка Андрія. До того ж у Марії вже був син Болеслав — майже повнолітній *чоловік* (а на Русі князем-правителем, принаймні офіційно, міг бути лише чоловік), *кровний* нащадок династії Романовичів. Любарт до таких не належав, і до того ж, напевне, його шлюб відбувся значно пізніше 1323 р. Інший аргумент Я. Тенговського — нібито польські родичі-католики княжни володимирської не могли допустити її шлюбу з литовцем-язичником, нехай і охрещеним у православ'я, — теж є надуманим. Шлюб православної княжни з іноземним князем, що прийняв християнство, був цілком припустимим; більше того, подібні шлюби були можливими і для католичок (пор. хоча б відомий союз Ягайла з королевою Ядвігою).

Та головне не у цьому. Ми ніяк не можемо припустити, щоб автор *ЛВКЛ* — офіційний історіограф 1390-х рр., — міг сплутати дрібного службового князя, яким був Данило Острозький, із князем володимирським — сувереном усієї Галицько-Волинської Русі. До того ж ніяких вагомих доказів походження Острозьких від галицько-волинських Романовичів не існує (ця «ідеологічна» версія виникла лише в останній чверті XVI ст.)¹⁰⁷, тобто шлюб із княжною Острозькою жодних прав на спадщину Романовичів Любартові не давав.

***

Отже, відкинувши всі історіографічні версії та їх варіації, що не витримують об'єктивної критики, про перший шлюб Любарта залишається сказати наступне. Його тестем, князем володимирським, міг бути лише Андрій Юрійович (помер 1323 р.). Андрій був старшим сином Юрія Львовича від другого шлюбу з Євфимією, сестрою майбутнього короля Владислава Локетка (який у 1315 р. називав руських князів своїми племінниками). Якщо, за цілком реалістичною версією Д. Домбровського, указаний шлюб віднести до 1289/1290 р., то Андрій міг народитися не раніше 1290 р., а його дочка — навряд чи раніше 1308 р., скоріш за все — у 1310-х рр. На момент смерті батька в 1323 р. вона, безперечно, була ще неповнолітньою дівчинкою. А тому найбільш реальною є гіпотеза Я. Ржежабека про те, що наприкінці 1331 р. відбувся подвійний русько-литовський династичний союз: Болеслав Юрій II, князь володимирський, одружився з дочкою Гедиміна, а свою двоюрідну сестру, дочку Андрія Юрійовича, видав за молодшого сина литовського володаря.

Натомість припущення про те, що внаслідок шлюбу Любарта з княжною володимирською він був визнаний спадкоємцем Галицько-Волинської Русі, ми вважаємо маловірогідним. Юрій Болеслав, вік якого в 1331 р. ледве «пере-

---

¹⁰⁷ Навпаки, існують досить серйозні аргументи на користь походження Острозьких від турово-пінських князів, але це вже тема спеціального дослідження.

валив» за 20 років (див. вище), і навіть на момент смерті становив близько 30 років, жодних підстав для такої серйозної поступки не мав. До речі, те саме стосується й Андрія Юрійовича, який прожив не більше 33 років — явно не той вік, щоб утратити надію на народження сина, визнавши своїм спадкоємцем гаданого зятя. Тому свідчення *ЛВКЛ* про те, що «Люборта прийняв володимирський князь к дотьце во Володимер и в Луцеськь и во вьсю землю Волянськую», ми не стали б сприймати як *точно* відображення реальності. Автор 1390-х рр. цілком міг написати вказані слова «заднім числом» — на основі факту успадкування Любартом Волині в 1340 р. Літописець знав, що це відбулося внаслідок шлюбу Любарта з дочкою князя володимирського, але формулювання «приняв [...] к дотьце» могло виявитися й неточним. Зокрема впадає в око його аналогія із заміткою про уділ Ольгерда (двома рядками вище): «да и к тому князь витебський сынов не держаль, *приняль его к дотьце*, Витебськ в зяти»¹⁰⁸.

Як би там не було, про перебування Любарта на землях Галицько-Волинської Русі до 1340 р. достовірні джерела нічого не повідомляють. Звістка Стрийковського про те, що молодший Гедимінович, одружившись із дочкою «Володимира князя володимирського й волинського, узяв був по ній у посаг частину виділену на Волині», жодної довіри не заслуговує: напевно це — власна інтерпретація автора, заснована на повідомленні *ЛВКЛ*. Володимир був столицею самого Юрія II, а в акті 1335 р. згадуються члени його ради, воєводи белзький і луцький¹⁰⁹ — отже, ані Луцьк, ані Белз Любартові належати не могли. Припущення ж Ф.М. Шабульда про східноволинський уділ Любарта (за Л. Войтовичем — Болоховський) базується лише на назві м. Любар, колишнього Любартова. Але це місто могло бути засноване Любартом і пізніше, під час його правління на Волині в 1340–1383 рр.

Що стосується імені першої дружини Любарта, то в історіографії XVII–XIX ст. вона зветься й Агафією (Б. Зіморович), і Бучею (Й. Яблоновський), і Анною (М. Головін), але жодне з цих імен джерелами не підтверджується. Лише наприкінці XX ст. І. Мицько опублікував фрагмент монастирського пом'яника (виявленого А. Петрушевичем), з якого з'ясувалося, що перша дружина «Любарта именов Димитрія» носила ім'я Агрипина («княгиню *его* Грофина»); далі в пом'янику записана й Ольга — друга дружина Любарта, мати його чотирьох відомих синів)¹¹⁰.

Московський літописець повідомляє, що весною/літом 1349 р.

прислалъ князь Любортъ изъ Вельня своихъ бояръ къ князю великому Семену (владимири-московському, сину Івана Калити — *С.К.*) бити челомъ о любви и ис-

108 ПСРЛ 35: 61.

109 Купчинський О. *Акти та документи*, 184–185.

110 Див. вище, версія 2.

перший шлюб і династичні права на Галицько-Волинське князівство

просити сестричну его за себе оу князя Костянтина Ростовського. И князь великий Семень Иванович пріяль въ любовь его челобитіе, пожаловаль и выдалъ свою сестричну въ Вельнь¹¹¹.

Звідси випливає, що незадовго перед цим, десь у 1348 — на початку 1349 рр., померла перша дружина Любарта — княжна володимирська Агрипина Андріївна, остання представниця династії Романовичів. Схоже, що дітей від цього шлюбу не залишилося; а отже, відтепер литовський князь Любарт уже *не мав династичних прав* на володіння Галицько-Волинською Руссю. Дуже вірогідно, якраз на це й очікував король польський Казимир III: навряд чи може бути випадковим збігом те, що саме восени 1349 р. він реалізував-таки свій давній план — остаточно ліквідував самостійне Галицько-Волинське князівство («взяша лєстью землю Вольньскую»¹¹²). Як це інколи бувало за монархічної форми правління, династичний фактор виявився вирішальним для подальшої долі величезної території та народу, що її населяв.

Кременчуцький краєзнавчий музей

---

111 ПСРЛ 15, вып. 1: 59 (*Рогожський літописець* під 6857 р., за березневим літочисленням); ПСРЛ 18: 96–97 (*Симеонівський літопис*, так само). Наступний літописний запис датований 7 вересня, а отже, посольства Любарта й Ольгерда до Москви мали місце весною чи скоріше літом 1349 р. У *Московському зводі*, а також деяких інших, шлюб датовано за ультраберезневим стилем — 6858-м роком (ПСРЛ 25: 177).

112 НПЛ: 361.